

Mühacirət ədəbiyyatı

**Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında
Füzulinin dini görüşləri probleminin tədqiqi
(Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun "Füzuli" əsəri əsasında)**

Pəri Hübətova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: hasanlipari@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9707-7722>

Annötasiya. Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli (1494-1556) yaradıcılığının öyrənilməsində mühacirət ədəbiyyatşünaslığının tanınmış nümayəndəsi Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun (1905-1980) xüsusi xidməti vardır. Tədqiqatçının 1942-1945-ci illərdə yazdığı "Füzuli" adlı doktorluq dissertasiyasında şairin anadan olduğu yer, doğum tarixi, ailə şəraicəsi, milli mənsubiyyəti, elmi, dini görüşləri, eşqi və ədəbiyyata təsiri ilə bağlı məsələlərə geniş yer verilməmişdir. Bu məqalədə alimin Füzulinin dini görüşləri ilə bağlı fikir və mülahizələri nəzərdən keçirilir. Məqalədə alimin bu mövzuda olan elmi qənaətləri digər Füzuli araşdırıcılarının fikirləri ilə müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Eləcə də İslam dininin Füzulinin yaradıcılığına təsiri, şairin Allaha, peyğəmbərə, imamlara olan münasibəti Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun tədqiqatı fonunda nəzərdən keçirilir. Daha sonra isə alimin Füzulinin dini məzhəbinə görə sunni, yaxud şiə olması ilə bağlı fikirlərə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: Füzuli, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, mühacirət, İslam, din

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.195>

Məqaləyə istinad: Hübətova P. (2020) *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında Füzulinin dini görüşləri probleminin tədqiqi (Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun "Füzuli" əsəri əsasında)*. "Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı", № 1, səh. 171-176

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.04.2020; qəbul edilib – 28.04.2020

**Study of the issue of Fuzuli's religious opinions
in Azerbaijani emigrant literary studies
(on the basis of the work "Fuzuli" by Salim Rafiq Rafiqoglu)**

Peri Humbatova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: hasanlipari@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9707-7722>

Abstract. Salim Rafiq Rafiqoglu (1905-1980), a well-known representative of emigrant literary criticism, has a special role in the study of the works of the great Azerbaijani poet Mohammad Fuzuli (1494-1556). The researcher's doctoral dissertation "Fuzuli" written in 1942-1945 covers a wide range of issues related to the poet's place of birth, date of birth, family tree, national affiliation, scientific and religious views, love and influence on literature. This article considers the scholar's views and opinions on Fuzuli's religious views.

The article compares the scientific conclusions of the scientist on this topic with the views of other Fuzuli researchers. Also, the influence of Islam on Fuzuli's work, the poet's attitude to God, the prophet and imams are considered against the background of Salim Rafiq Rafiqoglu's research. Then, attention is paid to the scholar's opinion that Fuzuli is Sunni or Shiite (Shia/ Shi'ah) according to his religion.

Keywords: Fuzuli, Salim Rafiq Rafiqoglu, emigrant, Islam, religion

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.195>

To cite this article: Humbatova P. (2020). *Study of the issue of Fuzuli's religious opinions in Azerbaijan emigrant literary studies (on the basis of the work "Fuzuli" by Salim Rafiq Rafiqoglu)*. "Azerbaijan Literature Studies", Issue 1, pp. 171-176

Article history: received – 09.04.2020; accepted – 28.04.2020

Giriş / Introduction

Müxtəlif dövrlərdə fərqli aspektlərdən araşdırmaya cəlb edilən Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı mühacirət ədəbiyyatşünaslığının da əsas tədqiqat mövzularından biri olmuşdur. Mühacir ədəbiyyatşünaslığının ictimai-siyasi səbəblərdən vətəninə didərgin düşməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatına olan böyük sevgini qoruyub-saxlamış, klassik ədəbiyyatımızın dərinəndən öyrənilməsi sahəsində bir sıra dəyərli tədqiqatlar ərsəyə gətirmişlər. Beləliklə misal Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Əbdülvahab Yurdsever, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Süleyman Təkinər və başqalarının adını çəkmək olar. Mühacir ədəbiyyatşünasların ən çox müraciət etdiyi, yaradıcılığı ilə bağlı müəyyən fikir və mülahizələr yürütdüyü sənətkarlar içərisində Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsi xüsusi yer tutur. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünasları içərisində Füzuli irsini dərinəndən öyrənən və bu sahədə monoqrafik səviyyədə tədqiqat aparan alim Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu (1905-1980) olmuşdur.

Əsas hissə / Main part

Alimin yaradıcılığında folklorla yanaşı, klassik ədəbiyyatla bağlı tədqiqat xüsusi yer tutur. O, bir sıra əsərlərində, o cümlədən "Azərbaycan ədəbiyyatı – seçilmiş misralar" kitabında Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı qiymətli mülahizələr irəli sürmüşdür. Alimin "Füzuli" adlı doktorluq dissertasiyası bütövlükdə şairin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Dissertasiyada şairin anadan olduğu yer, doğum tarixi, ailə şəraicəsi, milli mənsubiyyəti, elmi, dini görüşləri, eşi və ədəbiyyat təsiri ilə bağlı məsələlərə geniş yer verilmişdir.

Məlum olduğu kimi, klassik ədəbi nümunələrimiz islam dini, islam ideologiyası, islam fəlsəfəsi ilə yaxından bağlı olmuş, şairlərimiz ondan müxtəlif məqsədlərlə bəhrələnmişlər. İslam tarixi, Quran süjetləri və motivləri klassik sənətkarlar üçün mövzu qaynaqlarından biri olmuşdur. Eləcə də klassik ədəbiyyatda onlardan çeşidli poetik ifadə vasitələri kimi də istifadə edilmişdir. Qeyd edilən cəhətlər Füzuli yaradıcılığında da yan keçməmiş, şairin əsərlərində onlardan müxtəlif formalarda istifadə edilmişdir. Bu baxımdan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun "Füzuli" dissertasiyasında şairin dini görüşləri ilə bağlı deyilən fikirlər maraqlıdır.

Füzulinin tədqiq edən alimlər zaman-zaman şairin sünni və ya şiə olması ilə bağlı fərqli fikirlər irəli sürmüş, bəziləri onun sünni, bəziləri isə şiə olduğunu qeyd etmişlər. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun "Füzuli" adlı dissertasiyasında da şairin dini görüşləri ilə bağlı ilk toxunulan məsələlərdən biri onun məzhəbi olmuşdur. Səlim Rəfiq Füzuli haqqında yayılan rəvayətləri nəzərdən keçirərkən onun din dəyişməsi ilə bağlı olan rəvayəti qeyd etmiş və bu rəvayətin doğru olmadığını söyləmişdir. "Təqiyani (bir dinə və ya məsləkə mənsub olmasını gizlətməni) şüar olaraq qəbul

edən bir məzhəbdə əqidə dəyişdirmək bəhs mövzunu (münasib) ola bilməz və əsasən bu vicdani məsələdə qəti bir hökm verilməz" [6, s.62].

Bəzi tədqiqatçılar Füzulinin aid olduğu Kərbəla sülaləsinin sünni olduğunu rəvayətini, həmin məzhəbin imamı Əbu-Hənəfini tərifləməyini və bir sıra başqa dəlillər irəli sürərək şairin sünni olduğu qənaətinə gəlmişlər. Lakin şairin əsərlərini dərinəndən təhlil edərkən əksər nümunələrdə şiəliklə bağlı fikirlərin çoxluğu özünü göstərir ki, bu da onun məzhəb etibarilə şiə olduğunu söyləməyə əsas verir. Həmçinin şairin yaradıcılığında imam Əlinin tərifinə geniş yer verilmişdir ki, bu da sünni məzhəbinə xas olmayan bir xüsusiyyətdir. Digər tərəfdən şairin qələmindən çıxan "Ənisül-qəlb" əsəri, İman Hüseyn barəsində yazdığı məqol, ümumilikdə, şairin şiəlik görüşlərini özündə əks etdirir. Eləcə də Füzulinin qəsidlərində islam müqəddəsləri Həzrət Əlinin, İman Hüseynin hörmətlə xatırlanması da şairin şiə məzhəbinə aid olduğunu təsdiqləyən cəhət kimi özünü göstərir. Təsədüfi deyil ki, tanınmış türk alimi professor Əbdülqadir Qaraxan da şairin şiə olduğunu qəbul edir və fikrinə belə aydınlıq gətirir: "Füzuli İsmə Əşəriyədən mutədil bir şia'dır. Və şialiyin müfəddisi qolu sünniliyə ən yaxın olanıdır ki, şairimizin osmanlı hakimiyyəti dövründə bu tərəfə kaymış bulunması ehtimaldan uzaq sayılmamalıdır" [1, s.144]

Səlim Rəfiq Füzulinin Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Qanuni tərəfindən lazımı dəyər görməməsinə şairin məzhəbi ilə bağlıdır. Eləcə də hakimiyyətdə olan hökmdarın şairlə eyni dövrdə yaşayan və sənət etibarilə ondan aşağı olan Baqini yüksəklərə qaldırması, Füzulinin isə adını çəkməməsinə də şairin şiə məzhəbinə aid olması ilə əlaqələndirir. Alimin qənaətinə görə, Füzulinin həmin dövrdə Osmanlı dövləti ilə müharibə aparan Səfəvi dövlətinin hökmdarı və şiələrin dini başçısı hesab edilən Şah İsmayıl Xətayiə "Bəngü Bədə" adlı məsnəvi ithaf etməsi də deyilən fikirləri əsaslandırmağa kömək edir [6, s.78].

Səlim Rəfiqin Füzuli ilə bağlı verdiyi izahların içində diqqət cəlb edən digər bir məsələ Müvəffəq Sami Onatla bağlı verdiyi fikirdir. Müəllif bu barədə yazır: "Müvəffəq Sami Onatın iddiasının əksinə olaraq, Füzulinin islam dininin şiddətli təsiri altında qaldığını qəti surətdə iddia edə bilərik" [6, s.135]. M.S.Onatın müqəlləsinin orijinalını əldə edə bilməsək də, Səlim Rəfiqin qeydindən belə başa düşürük ki, müəllif Füzulinin islam mədəniyyətinin təsiri altında olduğunu qarşı çıxır. Lakin o da danılmaz faktıdır ki, Füzulinin əsərlərində islam dininin təsiri açıq-aydın özünü göstərməkdədir. Təsədüfi deyil ki, şair qəsidlərinin birində yazırdı:

*Hiç şəkə yox kim, bu nüsərt nüsərti-islamdır,
Padşahın mülkinə isbati-istehkamdır [4, s.137].*

Bundan başqa, Füzulinin yazdığı "Hədəsi-ərbəin" əsəri, adından da görüldüyü kimi, dini mövzuda qələmə alınmışdır, yəni Məhəmməd peyğəmbərə aid 40 hədisin tərcüməsindən ibarətdir. Şairin poema janrında qələmə alınmış hər bir məsnəvisi ənənəvi olaraq minacət və nətlə başlayır ki, bu da Füzuli yaradıcılığında islam dininin təsiri açıq şəkildə təsdiq edir.

Minacət klassik ədəbi əsərlərin əsas hissələrinin biri olub, Allahın tərifinə həsr olunan şeir parçası, bədii müqəddimədir. Klassik ədəbiyyatda məsnəvi formasında yazılan epik şeir örnəklərinin, demək olar ki, hamısı minacətlə başlayır. Bunu Füzuli yaradıcılığında da müşahidə edirik. Müəllif bu hissədə Allahu tərif etməklə yanaşı, əsəri yazmağa başlayarkən Yaradana müraciət edir, ondan yardım, əsəri yazıb bitirmək üçün güc-qüvvə istəyir. Örnək olaraq "Leyli və Məcnun"un giriş hissəsinə diqqət edək:

*Ya Rəb, mədədi ki, dərdməndəm,
Aşiftəvi zərü müstəməndəm!
Əz feyzi-hünər xəbər nədərəm,
Cüz bihünəri hünər nədərəm.
Şügli-acəbi girifteam piş,
Pişu pasi-u tamam təvşiş... [3, s.11]*

(*Tərcüməsi: Ey Allah, mənə imdad et ki, dərdliyəm, çəşqəm, zar və məhzunam. Hünər şöhrətdən xəbərim, hünərsizlikdən başqa hünərim yoxdur. Qarşıma çox çətin bir məşğələ qoymuşam, onun əvvəli və sonu qorxulu və qarışıqdır...*)

Yaxud "Hədiqətüs-süəda"nın müqəddiməsinə nəzər salaq:

*Ya Rəbb, rəhi-eşqində bəni şeyda qıl,
Əhkami-ibadətini bana icra qıl.
Nəzzareyi-sün'ündə gözüm bina qıl,
Ovsafi-habibində dilim guya qıl [5, s. 9].*

Lakin Füzulinin Allahın tərifinə həsr edilmiş şeirlərini yalnız minacatlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Buna görə də Səlim Rəfiq Füzulinin Tannı aşığı olduğu qənaətinə gələrik: "Hər müsəlman kimi Füzuliyə nəzərən də Tannı vardır, birdir, vacibül vücuddur, yaradıcı və Tannı olubunda ortağı və bənzəri yoxdur. Allah üçün itibad və intihaf mövcud deyildir. Yaradanın zati bəşəri idrakın fəvqındadır. Tannın qüdrəti camal və cəlal olmağı üzrə iki şəkilə təccəlini edir. Allah rzaçı ələmdir. Onun əmri mütləq olaraq tələqqi (qəbul) edilməlidir. Allahın qapısı padşah və gəda üçün müsəvat (bərabərlik) məqamıdır." – fikrini söyləmişdir [6, s.136]. Alimin qeydlərindən də görüldüyü kimi, Füzuli Allahı hər şeydən üstün tutmuş, hər kəsin və hər bir varlığın ona tabe olduğunu söyləmişdir.

Səlim Rəfiq Füzulinin Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı fikirlərinə də diqqət yetirərək yazırdı: "Həzrəti peyğəmbər kərəmət dənizidir. Qüdrətinə və möcüzətinə deyəcək yoxdur. Zira möcüzələri kütülərin atəşinə su səpib söndürməkdədir. Qızğın bir gündə yanındakılara barmagından su verdiyini kim eşitsə, həyrətindən donub qalır. Həzrəti Məhəmməd insanların ən böyüyü və seçkinlik incisinin dənizidir. Peyğəmbərin yolu haqq yoludur. Onu öyrənən haqqı öyrənmiş olar" [6, s.136].

Füzulinin yaradıcılığında islam dinində müqəddəs şəxslərdən sayılan Həzrət Əli haqqında da bir sıra örnəklər vardır. Bu da, daha öncə qeyd etdiyimiz kimi, bəzi tədqiqatçıların Füzulini sünni adlandırması fikrinin yanlış olduğunu sübut edən əsas faktlardır. Səlim Rəfiq Füzulini sünni adlandırılana etiraz əlaməti olaraq yazırdı: "Füzulinin şüa bir şair olduğunda kimsənin tərəddüd etməyə haqqı yoxdur. Əlimizdə mövcud olan iyirmi beş maddəlik dəlillər bunun əksini iddia edənlərin xəyata düşdüklerini kəsin (qəti) olaraq isbat etməkdədir. Kərbəla hadisəsinə böyük bir ilgi göstərən, hətta bu mövzu üzərində bir də "Hədiqətüs-süəda" adlı gözəl bir əsər vücudə gətirən Füzulidə Əlinin ailəsinə və uşaqlarına qarşı dərin bir məhəbbət seziilməkdədir" [6, s.136]. Təsədüfi deyil ki, sonrakı tədqiqatlarda da Füzulinin Kərbəla hadisəsinə müraciət etməsində əsas səbəblərdən biri kimi "onun Kərbəla kimi müqəddəs bir torpaqda dünyaya göz açması, uşaqlıqdan hər il məhərrəm ayında keçirilən təziyə məclisləri, yaxın və uzaq ellərdən bu müqəddəs ocağa ziyarətə gələn zəvvar axını, mükəmməl dini təhsili və dini idarələrdə xidmət etməsi" göstərilmişdir [5, s.29].

Səlim Rəfiqin "Füzuli" adlı dissertasiyasında şairin dini görüşləri ilə bağlı işıqlandırıldığı digər bir məsələ Ramazan ayı ilə bağlıdır. Alim bununla bağlı şairin "Nə bələdir biza, ya Rəb, nə qara gündür bu?" [6, s.137] misrasını nümunə olaraq vermişdir. Bildiyimiz kimi, islamda ilin ayları arasında Ramazan ən müqəddəs ay hesab edilir, "on bir ayın sultanı" adlandırılır. Ramazan ayının axırını on gecəsinin birində – Qədr gecəsində Quran nazil olunmuşdur. Ramazan ayı insanlara Allahu sevmək prinsiplərini öyrədir, onlara öz iradəsini, qüvvəsini, dözümlüyünü yoxlamaq imkanı yaradır, onları gözəüaçıq, təmiz, vicdanlı olmağa yönəldir və bunu oruc tutmaqla ifadə edir. Füzuli də öncə ilk misrası verilən şeirində Ramazan ayının xüsusiyyətlərindən bəhs edərək yazır:

*Rəməzən ayı gərək açıla cənnət qapısı,
Nə rava kim, ola meyxanə qapısı bağlı.
Fəthi-meyxanə üçün oxuyalım fəthələri,
Ola kim, yüzümüza açıla bir bağlı qapı [2, s.265].*

Nümunədən görüldüyü kimi, şair Ramazan ayında insanlar meydan, içkidən uzaq durmağa, dualar, surələr oxumağa çağırır və bu ay müddətində cənnətin qapısının açıq olduğunu, insanların arzularına çatdığını söyləyir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu "Füzuli" adlı dissertasiyasının bir fəslini Füzulinin elmi görüşlərinə həsr etmiş və burada şairin bələd olduğu elm sahələri haqqında müfəssəl məlumat vermişdir. Alim bu elm sahələri sırasına din elmini də daxil etmiş, şairin bu sahədəki biliklərinin mükəmməl olduğunu söyləmişdir: "Füzulidə din biliyi də qüvvəlidir. O, islamiyyətin bütün əsaslarına təfərrüatına varınca qədər nüfuz etmişdir. Təvhid, münacat və nə't kimi parçaları bunu göstərməkdədir. Sonra Füzuli Qurandan iqtibaslarla bulunmuşdur. Hədislərə, ayətlərə təlimlərə yapmış, kəlam, fiqh və sairəyə temas etmişdir. Bütün bunları şairimizin islami elmlərdə vüquf kəsb etdiyinin dəlilləri olaraq irəli sürə bilər [7, s.1].

Səlim Rəfiq Füzulinin islami elmlərdən fiqh, məntiq, kəlam və əzaim sahələrini də ayrıca başlıqlar altında təhlil edərək araşdırmışdır. Fiqh lüğət etibarilə bir şeyi bilmək və anlamaq deməkdir. Dini mənada isə – "Təfsilatlı dəlillərdən bəri, əməli hökmlər çıxartmaq haqqında elm elmdir" [6, s.159], yəni ibadət, namaz, zəkat və başqa şəriət hökmlərindən bəhs edən elm sahəsidir. Səlim Rəfiq Füzuli yaradıcılığını tədqiq edən zaman şairin bununla bağlı məlumatlı olduğunu görür və "Şükufə siminə fərz eylədi xuruci-zəkat, Mədari-hövlü büləgi-nisabi-istinna" [6, s.159] – beytini nümunə göstərərək onun zəkatla bağlı düşüncələrinə də aydınlıq gətirir.

Məntiq elmi ilə əlaqədar olaraq "Nəzərdə olmaq ilə sübhü şəm, qonçəvu gül, Bədihi oldu kəmal əhlinə hüsülü-səfa" [6, s.159] – beytini nümunə göstərərək bədihi və nəzəri sözlərinin məntiq termini olduğunu yazır: "Bədihi anlaşılması nəzər, yəni fikrə ehtiyac göstərməyən elmdir. Nəzərdə olmaq isə həm görünmək, həm də rəğbətə olmaq mənasında istifadə edilmişdir. Şair qonçə və gülün sabah və axşam rəğbətə olduğu görülməklə gül kimi rəğbətə olması lazım gələn kəmal ərbabının da zövq və səfəyə nail olacağı bədihi elmi qəlam məlum oldu diyər" [6, s.159].

Bildiyimiz kimi, kəlam elmi Allahın zati və sifətindən, yaradılışdan bəhs edən bir elmdir. Səlim Rəfiq kəlam elmindən danışarkən onun hudus və qidəm, təəddüdü qidəmə və təsəül kimi üç növünü göstərmiş və nümunələrə Füzulinin onlar haqqında olan görüşlərini əcməyə çalışmışdır. Müəllif kəlam elmi ilə bağlı deyir: "Elmi-kəlam əsas etibarilə Allahın zat, sifət və əf'alini şəriətin cizdigi əsaslara görə tədqiq edərək uluhiyyəti (Allahlığı) bir sistem daxilində isbatə çalışır... Hudus sonradan meydana gəlmək, qidəm də əvvəli bulunmamaqdır. Allah qədimdir. Hər şeyin məbdə'idir (başlanğıcıdır). İlləti övlədir" [6, s.160].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Füzulinin dini görüşləri ilə bağlı tədqiqatları göstərir ki, şairin dünyagörüşünün hərtərəfli öyrənilməsi sahəsində mühacirət ədəbiyyatşünaslarının özünə-məxsus əməyi olmuşdur. Bir cəhət də xüsusi qeyd edilməlidir ki, sabiq sovet dönəmində Füzulinin dini görüşləri haqqında tədqiqatlar, demək olar ki, aparılmamışdır. Hətta həmin dövrdə əz qala Füzulini ateist bir sənətkar kimi təqdim etməyə çalışmışlar. Şübhəsiz, o vaxtlar Azərbaycanda şairin dünyagörüşünü, dini-fəlsəfi fikirlərini ideoloji baxımdan geniş şəkildə öyrənmək də mümkün deyildi. Ancaq mühacirət ədəbiyyatşünasları üçün qeyd edilən sahələrin öyrənilməsində məhdudiyyət yox idi. Təsədüfi deyil ki, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu məhz həmin dövrdə Füzulinin dini görüşlərinin öyrənilməsi sahəsində müəyyən işlər görmüş, bu istiqamətdə yeni bir baxış təqdim etmişdir. Əsərin yazıldığı 1942-1945-ci illərdə Azərbaycanda Füzuli haqqında hələ heç bir monoqrafik səciyyəli araşdırmaların olmadığını nəzərə alsaq, onda Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun tədqiqatının Füzuli irsinin öyrənilməsi sahəsində elmi yeniliyi özünün tam tədqiqini tapmış olar.

Ədəbiyyat / References

1. Abdülkadir Karahan. Fuzuli mühitü, həyatı və şəxsiyyəti. Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989.
2. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.

3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
4. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. IV cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 344 s.
5. Mirzəyev A. Füzulinin "Hədiqətüs-süada" əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi. Bakı, "Nurlan", 2001.
6. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu. Füzuli. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası (kitablar seriyası) III cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2019.
7. <http://www.feqih.com/fiqh-elmne-giris-1-ci-ders/>

Изучение азербайджанским эмиграционным литературоведением проблемы религиозных воззрений Физули (на основе труда "Физули" Салима Рафига Рафиоглу)

Пери Гумбатова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: hasanlipari@gmail.com

Резюме. Известный представитель эмигрантской литературной критики Салим Рафиг Рафиоглу (1905-1980) играет особую роль в изучении произведений великого азербайджанского поэта Мухаммеда Физули (1494-1556). Научная докторская диссертация "Физули", написанная в 1942-1945 годах исследователем, охватывает широкий круг вопросов, связанных с местом рождения поэта, датой его рождения, родословной, национальной принадлежностью, научными и религиозными взглядами, любовью и влиянием на литературу. В статье рассматриваются взгляды и мнения ученого о религиозных взглядах поэта Физули. В статье сравниваются научные выводы ученого по этой теме с мнениями других исследователей Физули. Также рассматривается влияние ислама на творчество Физули, отношение поэта к Богу, пророку и имамам на фоне исследований Салима Рафига Рафиоглу. Затем внимание обращается на мнение ученого о том, что Физули является суннитом или шиитом в соответствии с его религией.

Ключевые слова: Физули, Салим Рафиг Рафиоглу, эмиграция, ислам, религия